

**ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ
ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНЯ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ
НОВОЇ МОДЕЛІ ШКОЛИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

У статті висвітлено теоретичні аспекти дослідження проблеми розвитку професійної комунікативної діяльності вчителя загальноосвітньої школи як фактора розвитку духовно-моральних цінностей учня в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури.

Ключові слова: комунікативна діяльність, суб'єкт-суб'єктне спілкування, гуманістична педагогіка, загальноосвітня школа, духовно-моральні цінності, екологічна культура.

В статье освещены теоретические аспекты исследования проблемы развития профессиональной коммуникативной деятельности учителя общеобразовательной школы как фактор развития духовно-нравственных ценностей ученика в условиях реализации новой модели школы экологической культуры.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, субъект-субъектное общение, гуманистическая педагогика, школа, духовно-нравственные ценности, экологическая культура.

The article deals with theoretical aspects of the research problems of professional communication of teachers of secondary school as a factor in the development of spiritual and moral values of the student in terms of implementation of the new model school environmental culture.

Key words: communicative activities subject-subject of communication, humanistic education, school, spiritual and moral values, ecological culture.

За роки незалежності в нашій державі визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу та розпочато практичне реформування галузі. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті одним із пріоритетних напрямів її розвитку визначає формування екологічної культури людини, гармонії її відносин із природою. У Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді зазначається, що «важливою складовою змісту виховання особистості є ціннісне ставлення до природи, яке формується в процесі екологічного виховання й виявляється в таких ознаках: усвідомленні цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за

них; здатності особистості гармонійно співіснувати з природою, поводитися компетентно та екологічно безпечно; критичній оцінці споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; вмінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активній участі в практичних природоохоронних заходах; здійсненні природоохоронної діяльності за власною ініціативою; посиленню екологічному просвітництві. Ціннісне ставлення до природи та сформована на його основі екологічна культура є обов'язковими умовами сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку» [13].

На виховання в підростаючого покоління екологічної культури як необхідної якості свідомого громадянина звертається увага в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: «Громадянська зрілість підростаючого покоління включає дбайливе ставлення до природи, що є справою як внутрішньодержавною, так і міжнародною. Це ставлення виявляється в особистій причетності й відповідальності за збереження і примноження природних багатств, вироблення вміння співіснувати з природою, в нетерпимості і безкомпромісній боротьбі проти губителів природи, усвідомленні особливостей і основних екологічних проблем навколишнього середовища» [14].

Отже, серед актуальних завдань державної політики в розвитку освіти України – забезпечення належного екологічного виховання дітей та учнівської молоді. Розвиток і формування в учнів екологічної компетентності забезпечується відповідним оновленням усіх складових навчально-виховного процесу школи (цілей, змісту, технологій тощо). Виконання цього завдання передбачає належний рівень професійної *комунікативної діяльності вчителя загальноосвітньої школи*. Саме рівень фахової компетентності вчителя, його комунікативність, здатність до організації продуктивного спілкування, що дає змогу сформувати у своїх вихованців бережливе ставлення до природи рідного краю, ознайомлення з основами валеології, формування на ранніх етапах розвитку дитини звички до здорового способу життя, початкових природних знань, закладання основ екологічної культури особистості стають гарантантами розвитку духовно-моральних цінностей учня в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури. Відтак від темпів і рівня сформованості екологічної культури учня залежить збереження життя на Землі та його безпека, а проблема розвитку професійної комунікативної діяльності вчителя загальноосвітньої школи постає як одна із пріоритетних у комплексному психолого-педагогічному процесі, що спрямований на формування екологічної свідомості школяра.

Позитивні зміни в екологічній свідомості підростаючого покоління мають відобразитися в його спроможності застосовувати у своїй майбутній практичній діяльності ефективні шляхи й засоби бережливого використання природи, поліпшення навколишнього середовища, можливості відновлення його ресурсів. Саме оволодіння екологічною освітою має допомогти людині усвідомити причини можливих екологічних змін, підказати можливість їх

попередження. Це багатогранний процес і до нього входять як певні складові, так і напрями: трудове, економічне, моральне, громадсько-патріотичне, правове, естетичне, санітарно-оздоровче виховання. Реалізація цих аспектів і є екологічною діяльністю людини, елементом реалізації нової моделі школи екологічної культури, в якій професійна комунікативна діяльність учителя загальноосвітньої школи постає фактором розвитку духовно-моральних цінностей учня.

Згадана вище проблема частково досліджена у працях сучасних науковців. Так, комунікативні аспекти діяльності суб'єкта екологічного виховання школярів засобами природи висвітлено у дослідженнях таких учених, як Т. Грицина, О. Химинець, В. Химинець, С. Федотова, О. Провоторов та ін. Усі вони сходяться на думці, що екологічна культура визначається станом екологічної свідомості суспільства, знанням екологічних норм, розумінням і усвідомленням необхідності їх виконання.

Метою статті є теоретичний аналіз підходів щодо вивчення проблеми розвитку професійної комунікативної діяльності вчителя загальноосвітньої школи як фактора розвитку духовно-моральних цінностей учня в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури.

Відповідно до мети статті **основними завданнями** є: визначення концептуальних засад дослідження та обґрунтування провідних положень наукового пошуку.

Відомо, що школа покликана виховувати дітей у душі любові до рідної природи, охорони навколишнього середовища. Зважаючи на це, екологічна культура школяра охоплює:

- знання про взаємозв'язки в природі та усвідомлення людини її частиною;
- розуміння необхідності збереження навколишнього середовища;
- уміння і навички позитивного впливу на природу;
- розуміння естетичної цінності природи.

Успішному вирішенню означених завдань сприятиме оволодіння вчителем на належному рівні педагогічною комунікацією. Педагогічна функція комунікації закріплена за соціально-професійною роллю педагога, зміст і статус якої у будь-якій державі значною мірою свідчить про рівень її розвитку.

Особливої актуальності згадана вище проблема набуває сьогодні, в умовах загальної освітньої кризи, що охопила навіть економічно розвинуті країни. Виходячи з цього, широко визнається (зокрема і в Україні) необхідність серйозного реформування освіти, кардинального оновлення багатьох, якщо не всіх, її сторін. Важливою складовою цього оновлення є проблема комунікативної компетентності педагогів.

У межах нашого дослідження щодо розвитку професійної комунікативної діяльності вчителя загальноосвітньої школи як фактора розвитку духовно-моральних цінностей учня в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури, поза сумнівом, цікавою є думка Є. Бондаревської, яка вважає, що педагог, який володіє високим рівнем розвитку професійної комунікативної діяльності:

а) любить дітей, захищає їх права й інтереси, піклується про їхнє здоров'я і самопочуття, виявляє доброту і пошану до кожного школяра незалежно від їх успіхів у навчанні, відповідально ставиться до своїх виховних функцій, користується авторитетом серед дітей та батьків;

б) розуміє психологію школяра, застосовує розумні вимоги до організації навчання і виховання, вміє аналізувати освітню ситуацію, причини неадекватної поведінки дітей, здатний схвалювати обґрунтовані рішення, передбачати їх соціальні наслідки;

в) цікавиться наукою, володіє глибокими і різносторонніми знаннями з предмета, самостійно обирає і розробляє оригінальні технології й індивідуальні програми навчання, викликає в учнів інтерес до навчання, досягає позитивних результатів у навчанні і розвитку дітей;

г) творчо підходить до навчання і виховання, має індивідуальний педагогічний почерк, авторські методичні розробки, удосконалює систему власної (дидактичної, виховної, методичної) діяльності, бере активну участь в інноваційній та науково-дослідній роботі, надає методичну допомогу колегам у засвоєнні нововведень;

д) виявляє високу культуру поведінки, здатність до етично-вольової саморегуляції, самоосвіти і самовиховання [3, с. 40].

Ідентичний підхід знаходимо також у цілій низці робіт із проблем педагогічного спілкування Г. Балла, А. Бодальова, В. Кан-Каліка, Л. Карамушки, Л. Мітіної, А. Петровського, Г. Попишко [4; 12; 13] та ін. У працях вищезазначених науковців зроблено спробу вивчити структуру й особливості педагогічної комунікації, вирізнити її основні системотворчі компоненти, вивчити їх взаємозв'язок зі змістовими і методичними аспектами як педагогічного процесу, так і діяльності самого педагога. Вони стверджують, що поряд із зовнішньою характеристикою професійної комунікативної діяльності існує її внутрішня, психологічна характеристика. Крім того, професійна комунікативна діяльність може відбуватися лише з конкретного приводу та в конкретній реальній ситуації.

Дослідники одностайні в тому, що найбільш дієвим чинником рівня професійної комунікативної діяльності є суб'єкт-суб'єктне спілкування, яке спонукає розвиток професійної комунікативної діяльності. На думку А. Бодальова, воно передбачає:

а) чітке усвідомленням педагогом мети майбутнього спілкування;

б) достатню кількість (і якість) навчально-методичних матеріалів;

в) глибоке знання педагогом предмета спілкування;

г) попередню розробку інструментарію оцінювання результатів спілкування [4].

Наведені вище умови є провідними для гуманістичної педагогіки, що ґрунтується на ідеях Дж. Роджерса. На думку психолога-гуманіста, в кожній людині закладені ресурси продуктивної зміни та особистісного зростання, які вивільняються і реалізуються при певному типі міжособистісних стосунків [15, с. 44]. Вивчаючи міжособистісні стосунки з позицій психотерапії, Дж. Роджерс

виявив, що лише завдяки позитивному впливу педагогів вихованці визнають свої недоліки, негативні вчинки, а отже, змінюють себе [15, с.112].

У свою чергу, К. Роджерс засвідчив ефективність реалізації гуманістичних принципів і в навчанні. Якщо вони є особистісними настановами учителя і знаходять втілення в його педагогічній діяльності, то сприяють формуванню учня як суб'єкта навчання, орієнтованого не на оволодіння сумою знань, а на навчання як безперервний творчий процес, що одночасно перетворюється на процес його саморозвитку [15]. Напрямо у психотерапії, орієнтований на особистість, у педагогіці переріс в особистісно орієнтований підхід. Переконаність будь-якої особистості у власній цінності дає змогу повніше виявити власну природу.

К. Роджерс виокремив такі три основні настанови, якими повинен володіти гуманістично орієнтований педагог: істинність і відвертість учителя, позитивне ставлення до дитини та емпатійне її розуміння [13, с. 321-322].

Істинність і відвертість передбачає відвертість педагога перед самим собою, перед своїми думками, відчуттями і переживаннями, а також здатність виражати їх відкрито в міжособистісному спілкуванні з учнями.

Позитивне ставлення до дитини передбачає готовність педагога спілкуватися з будь-яким учнем, сприймати його таким, яким він є, не принижуючи його як особистість через наявність тих чи інших негативних рис. Однак це не означає, що педагог повинен пробачати учневі негативну поведінку або схвалювати усі без винятку його особистісні якості.

Емпатійне розуміння передбачає бачення педагогом поведінки дитини, її реакцій, дій і вчинків очима самої дитини; розуміння її думок і відчуттів [13, с. 341].

Підтвердження правильності таких поглядів знаходимо у педагогічній спадщині відомого педагога-гуманіста В. Сухомлинського, який стверджував, що фундаментальною рушійною силою виховання є прагнення дитини «бути хорошою» [7, с. 332]. Проте проблема не в тому, щоб дитина абстрактно хотіла бути хорошою, а щоб вона хотіла бути такою, виходячи із прийнятих у суспільстві моральних критеріїв і цінностей, провідником яких постає педагог. Зважаючи на це, важливо усвідомлювати, на кого орієнтується дитина, хто для неї є значущим, референтним для підтвердження власної цінності [7, с. 529-530]. На переконання Василя Олександровича, справжній педагог має невичерпні можливості щодо засобів виховного впливу на дитину. Основним його завданням є акцентувати увагу на позитивних якостях дитини, виховати в ній людяність. «Виховання – найтонше душевне доторкання людини до людини, і якщо ми хочемо, щоб наш вихованець виріс справжнім громадянином, який розуміє обов'язок і відповідальність, уміє бути добрим і непохитним, ласкавим і суворим, люблячим і непримиренним до зла, ми повинні доторкатися до нього сердечно. Школа – святиня душевних людських доторкань» [7, с. 333].

У процесі взаємодії із дорослими діти засвоюють моральні цінності, переконання, ідеали й принципи поведінки. У зв'язку з цим, вивчаючи стан досліджуваної нами проблеми, слід звернути особливу увагу на питання

особистісної референтності педагога, що залежить від багатьох чинників. Зокрема, сприйняття і оцінка вихователя дітьми відбувається крізь призму їх ціннісних критеріїв, еталонів та потреб [6].

Отже, особистісна референтність є змінною у часі в результаті зіставлення взаємовідповідності особистості і поведінки учителя, з одного боку, і мотиваційно-ціннісної сфери учнів – з іншого [1, с. 25-26].

За умови дотримання вищезазначених настанов, педагог не просто модифікує методи роботи із класом, а революціонує їх, перестає бути авторитарним інструктором, здійснюючи неформальне навчання, віддаючи пріоритет емоційному життю учнів, що повністю визначає напрям їх пізнавальних зусиль та цілі навчання в цілому. При цьому взаємини з учнями набувають глибокого особистісного сенсу, педагог стає щирим другом для своїх учнів, справжньою особистістю, що уособлює авторитетність [16].

Таким чином, професійна комунікативна діяльність учителя загальноосвітньої школи є важливим фактором розвитку духовно-моральних цінностей учня в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури. Важливого значення при цьому набуває суб`єкт-суб`єктне педагогічне спілкування. Так, В. Кан-Калік стверджує, що у творчості таких педагогів-новаторів, як Ш. Амонашвілі, І. Волкова, С. Лисенкова та В. Шаталова поєднуються :

- по-перше, особистісна їх відвертість до дітей, адже вчитель постає як людина, яка по-справжньому зацікавлена в спілкуванні;
- по-друге, уміння організувати спілкування, що забезпечує взаєморозуміння і співпрацю;
- по-третє, схвалення школяра як повноцінного партнера зі спілкування [12, с. 17-18].

Означена проблема знайшла відображення і в циклі досліджень І. А. Зязюна. Як необхідні умови розвитку професійної комунікативної діяльності автор відзначає процес формування здатності правильно регулювати свою поведінку відповідно до вимог партнерів зі спілкування, оцінювати власні вчинки та здійснювати правильний вибір засобів передачі іншим людям своїх думок із метою повного взаєморозуміння [9].

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити наступні **висновки**:

1. Аналіз стану теоретичної та експериментальної розробки досліджуваної нами проблеми дозволив виокремити підходи, за якими здійснювалося дослідження професійної комунікативної діяльності учителя загальноосвітньої школи як фактора розвитку духовно-моральних цінностей учня в умовах реалізації нової моделі школи екологічної культури.

Свідоме і бережливе ставлення людини до природи можливе лише за умови сформованості екологічної культури, широких екологічних знань. Завдяки знанням екологічних норм, закономірностей розвитку природи, ознайомленню із загадковим світом тварин і рослин формується особиста відповідальність за майбутнє природи.

Метою екологічної культури та виховання є розвиток системи наукових знань, поглядів, переконань, що є основою відповідального ставлення до

навколишнього середовища. Зміст навчально-виховної роботи в цьому напрямку полягає у розкритті багатогранної цінності природи.

2. Комунікативна діяльність учителя має освітню спрямованість, припускає наявність уміння (бажання) транслювати свої знання у галузі духовної культури і формування відчуття самовдосконалення.

3. Педагогічна комунікація стимулюється на таких рівнях мотивації людської активності: біологічному, соціальному та духовному. Якщо перші два рівні не потребують особливих коментарів, то щодо третього слід відзначити, що педагогічна функція комунікації впливає із найважливішої потреби людини – бути визнаною іншими та передати своє внутрішнє буття (вистражданий соціальний досвід, переконання, любов, ненависть, уподобання, нездійсненні наміри) іншим, насамперед своїм дітям або близьким людям, аби продовжити у них себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баддинюк Д. И. Системное исследование культуры общения педагога: теоретический аспект : дис. ...канд. пед. наук / Д. И. Баддинюк. – Умань, 1989. – 165 с.

2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько // Педагогика. – М., 1989. – 192 с.

3. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личностная ценность / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37-43.

4. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М. : Наука, 1982. – 271 с.

5. Бондар В. И. Повышение эффективности подготовки директора школы к управлению процессом обучения : дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.01 / В. И. Бондар. – К., 1986. – 343 с.

6. Библер В. С. Культура: диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 34-38.

7. Василь Сухомлинський і сучасність : науково-методичний збірник / упор. М. Я. Антоненць. – Київ, 1994. – Вип. 1. – 162 с.

8. Вербець В. В. Педагогічна діагностика формування духовного потенціалу студентської молоді : монографія / В. В. Вербець ; М-во освіти і науки України. – Рівне : РДГУ, 2005. – 383 с.

9. Зязюн І. А. Духовна еліта у суспільстві / І. А. Зязюн // Трибуна : громадсько-політичний і теоретичний журнал. – Київ, 2003. – № 5-6. – С. 20-24.

10. Каган М. С. Человеческая деятельность: опыт системного анализа / М. С. Каган. – М. : Наука, 1985. – 325 с.

11. Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс / В. А. Кан-Калик. – Грозный : Чечено-Ингушское книжное издательство, 1976. – 286 с.

12. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении : книга для учителя / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.

13. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : проект // Педагогічна газета НАПН України. – 2000. – №6 (72). – Червень. – С. 4-6.

14. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді / НАПН України ; Міністерство освіти і науки України.

15. Роджерс Э. Коммуникации в организациях / Э. Роджерс, Р. Агарвала-Роджерс. – М., 1980. – 112 с.

16. Цимбалюк О. М. Теоретичні засади дослідження розвитку комунікативної діяльності вчителя в умовах гуманістично орієнтованої освіти / О. М. Цимбалюк // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. – 2006. – С. 178-197.

Дата надходження до редакції: 09.04.2014 р.